

Ühiskondlikust algatusest riigipoliitika osaks

Jüri Valge

Haridus- ja Teadusministeeriumi keelenõunik

Idee oli kindlasti olemas varem, aga 1989. a teguderohketel kevadpäevadel tehti see teoks. Konkreetsemal kujul **Irma** ja **Jüri Silla** peas sündinud mõte – asutada auhind eesti keele ja sellega tegelejate väärtustamiseks – leidis edasiarendamist **Rudolf Rimmeli, Joel Sanga, Paul-Eerik Rummo, Mart Rimmeli, Mart Susi** ning mitmete teiste poolt, kuni tollase Rakvere rajooni tollane „Energia“ kolhoos auhinna oma koosoleku otsusega asutas ning esimesele laureaadile Henn Saarile emadepäeval Mädapea mõisas üle andis.

Auhinnal on olnud paremaid ja halvemaid päevi, aga sajandivahetuse paiku hakkas üha enam selgeks saama, et uues olukorras on väikesel ja austust väärival seltskonnal järjest raskem seda stabiilse ja kestlikuna hoida. Ametliku pöörde sai auhinna arendusprotsess 2002. aasta mais, kui Eesti keelenõukogu ja peaminister Mart Laari kohtumisel lepiti kokku riikliku keeleauhinna asutamises. Järgnes ligi poolteist aastat konsultatsioone, kirjavahetust, katseid keeleauhinda ühe või teise seaduse sisse mahutada, kuni Riigikogu 15. oktoobril 2003 „Riigi kultuuripreemiate ja kultuuristipendiumide seaduse muutmise seaduse“ vastu võttis ning Vabariigi President selle 27. oktoobril välja kuulutas.

Seaduse § 12 lg 1 järgi antakse F. J. Wiedemanni keeleauhind igal aastal „ühele füüsilisele isikule väljapaistvate teenete eest eesti keele uurimisel, korraldamisel, õpetamisel, propageerimisel või kasutamisel.“ Sellisel laial skaalal – nagu näitab 10-aastane kogemus – on nii plusse kui ka miinuseid: ühelt poolt võimaldab see jõuda auhinnakandidaatide hulka erinevate, raskesti võrreldavate teenetega inimestel, kelle hulgast on keeruline laureaati välja valida; teisalt välistab skaala laius auhinna andmise ainult mingi kitsa eesti keele valdkonnaga tegelemise eest. Vabariigi Valitsuse määrusega on kinnitatud auhinnakomisjoni töökord, korraldusega komisjoni koosseis. Riigi auhinna andmise põhjendus kordab ühiskondliku tunnustamise aluseks olnud, üleandmiskoha ja -aja muutus (Lääne-Virumaa asemel Eesti Teaduste Akadeemia saal Toompeal ja emadepäeva asemel vabariigi aastapäev) lisavad auhinnale soliidust ning tuntust (tõsi, midagi emotsionaalset on ka kaotsi läinud). Riigieelarve kulureale jõudmine on toonud kaasa rahastuse stabiilsuse (suurenenud mahust rääkimata).

Auhinna ühiskondlikust riiklikuks muutumise paratamatul protsessil oli pooldajate kõrval loomulikult ka vastaseid – või vähemalt kahtlejaid. Tundub siiski, et kaaperdamist kartnute kahtlused on hajunud: tagatube pole tekkinud, protsess on algusest lõpuni avalik – kui valitsusele esitatava kandidaadi salajane hääletamine auhinnakomisjonis välja arvata. On muidki „era-Wiedemanniga“ ühendavaid seiku: ühiskondliku auhinna asutajate esindajale on reserveeritud koht auhinnakomisjonis, laureaate arvestus algab 1989. aastast, uute kandidaatide esitamise õigus on nii enne kui pärast 2004. aastat keeleauhinna saanuil.

Kahtlust pole selleski, et keeleauhinna riiklik staatus on aidanud kaasa auhinnaga kaasnevate, suuremal või väiksemal määral riigi(asutuste) osalusega seotud tavade/protsesside tekkele ja/või elushoidmisele. Riikliku auhinna eelse perioodi otsese edasiarendusena on jätkunud iga-aastased keeleauhinna keelepäevad Väike-Maarjas, korraldamise aluseks mh ka nelja partneri – Haridus- ja Teadusministeeriumi, Emakeele Seltsi, Väike-Maarja Vallavalitsuse ja Väike-Maarja Gümnaasiumi – 13. oktoobril 2009. a allkirjastatud ühiskavatsuste protokoll.¹ Väike-Maarja keeleauhinna keelepäevade tava arenduseks on rahvusvahelised konverentsid „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa“ (2008) ja „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II“ (2013). Need keeleauhinna asutamise ümmargustel tähtpäevadel korraldatud üritused on võimaldanud viia eesti keele temaatika paljude välispartneriteni ning tuua teadmise teiste keelte probleemidest Eestisse. Kui 2008. a esitasid ka väliskülalised Venemaalt, Saksamaalt, Rootsist, Lätist, Ungarist ja Soomest oma ettekanded eesti keeles („Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa“, Tallinn 2008), siis 2013. aastal õnnestus õigustada ka konverentsi nime teist poolt – tagada kõigile külalistele esinemisvõimalus oma emakeeles. Eriliseks ning samas Eesti emakeelesõbraliku keelepoliitika kujukaks väljenduseks olid soome-ugri hõimurahvaste keeleteadlaste omakeelsed (ungari, saami, liivi, udmurdi, komi, mari) ettekanded, mis veebi otseülekande vahendusel olid jälgitavad kõikjal maailmas, ka nende keelte põhilistes kasutuskohtades.

Mainitagu, et vähekasutatud soome-ugri keelte elushoidmisele ning prestiiži tõstmisele on pühendatud kõik senised riiklikud hõimurahvaste programmid. Teema sidus eesti keelega 25. septembril 2005. a Väike-Maarja keeletammikusse Wiedemanni nimipuu istutanud president Arnold Rüütel: „...esmane, mida Eesti saab soome-ugri maailma toetuseks teha, on hoida oma emakeelt. Ent vaja on ka olla toeks meie hõimurahvastele, kes omal jõul ei suuda hoida oma keelt ja kultuuri.“² Vahest on palju oodata Väike-Maarja keelepäevadelt ja -konverentsidelt mingite täiesti uute keeleteaduslike või poliitiliste seisukohtade avalikuks tegemist; kindlasti on aga sümbolse eesti keelt väärtustava tähendusega kolme presidendi ning kolme haridus- ja teadusministri poolt nendel üritustel öeldu.

2007. aastast alates annab Haridus- ja Teadusministeerium – olukorras, kus n-ö elutööauhinna olemas olles keelevaldkonna riiklik aastaauhind puudub – välja aasta keeleteo auhinda, millel on kaks vormi ja mitu eesmärki. Kõige üldisemalt talletatakse selle konkursi kaudu eesti keelele tähtsate sündmuste kronikat (parimate väljaselgitamine on mõnes mõttes isegi teisejärguline tegevus). Peaauhinna valimine kõigi iseseisvusaegsete haridus- ja teadusministrite poolt, selle protseduuri konsensuslikkus on aga signaal üldsusele ühtse keelepoliitika võimalikkusest Eestis. Rahvaauhinna selgitaminegi teenib vähemalt kahte eesmärki: parimate keeletegude tutvustamisel on üldhariv ning keeleteadlikkust tõstev tähendus, hääletamisel osalemine (hääletajate arv, muuseas, on üks „Eesti keele arengukava 2011–2017“ täitmise mõõdikutest) aga tõstab keelealast aktiivsust. Viimastel aastatel on aasta keeleteo väljaselgitamise protsessiga liitunud ka Emakeele Selts, kelle juhatuse filtri peavad läbima nii ministrite ette kui ka rahvahääletusele pääsevad keeleteokandidaadid.

¹ Vt Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhind 25. Koostanud Jüri Valge. Tallinn 2013, lk 253.

² Samas, lk 50.

Paratamatult on enamik arvesse tulevate keeletegude autoreid oma töö tõttu eesti keelega kokku puutuvad teened inimesed (loomulikult pole välistatud seegi, et noored või mitteprofessionaalidest keeleharrastajad millegi eriti eesti keelele sõbralikuga hakkama saavad). Eelkõige noortele on aga suunatud viimasel neljal aastal koolides emakeelepäeval korraldatavad konkursi lõpuüritused, mille toimumiskohaks on teadlikult valitud väiksemaid keskusi (Viljandi, Vastseliina, Haapsalu, Kadrina). Lisaks vastuvõtjate aktiveerimisele on igal aastal tagatud vahetu osavõtt ka mitmekümne kooli esindustele üle Eesti. Otsese osavõtu kõrval on kogu mitmetunnine üritus kolmel viimasel aastal olnud jälgitav veebiülekanne vahendusel põhimõtteliselt kogu maailmas. Emakeelepäeval, 14. märtsil korraldatuna võimaldab keeleteokonkursi lõpuüritus lisada sageli formaaldeklaratiivseks muutunud või hoopis unustatud keeleteema käsitlemise sisukust.

Kindlustunne keeleauhinna tuleviku suhtes on soodustanud teisigi algatusi, mille hulgas esimesena tuleb mainida Eesti Rahvuskultuuri Fondi allfondina 2005. a asutatud Wiedemanni fondi (lepingu allkirjastasid Eri Klas ja Tiiu Erelt 4. detsembril 2005). Haridus- ja Teadusministeeriumi Wiedemanni juubelikomisjonist lähtunud idee viisid ellu (ja jätkavad tänapäevani) keeleauhinna laureaadid ja sajad fondi toetanud. Rahaliselt aeglaselt (aga siiski!) kosuvast fondist on antud eesti keele alase tegevuse toetuseks 14 stipendiumi. Päevakorras on keeleauhinna laureaate nimeliste pinkide paigaldamine Haapsallu.

On piisavalt erakordne, et riik oma rahva keele ja sellega tegelejate tunnustamiseks auhinna asutab (keelega mingil moel seotud auhindu, näiteks kirjandusauhindu, on loomulikult teisigi). Eesti riik on seda teinud. Väga sage pole seegi, et austusväärnegi üritus veerand sajandit pärast asutamist ikka elu- ning arenemisvõimeline on. Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhind seda on. Seda osutab muu hulgas „Riigi kultuuripreemiate ja kultuuristipendiumide seaduse“ arendamiseks käimas olev töö.